

Możliwości zagospodarowania nieczynnych wyrobisk górniczych na obszarze gminy Sitkówka-Nowiny w Górach Świętokrzyskich

Grzegorz Pabian¹

Prospects for the development of various facilities in closed mining pits in the area of Sitkówka-Nowiny Commune in the Holy Cross Mts. Prz. Geol., 62: 147–150.

Abstract. The article presents the possibilities of development of geotourist facilities in closed mining pits in the area of Sitkówka-Nowiny Commune in the Holy Cross Mts. The mining pits include historical ore and rock mining. Remains of the ore mining include both the surface and underground rests of old mine workings. They are located on the mounts of Wsiowa and Żakowa in the Zelejowskie Range, the mounts of Okrąglica, Miejska and Berberysówka in the Bolechowickie Range, and Ołowianka Mount in the Zagórskie Range. Closed mining pits which are examples of rock mining include quarries in the area of the mounts of Wsiowa, Okrąglica, Ołowianka, Berberysówka, Mała Jaźwica and Trzuskawica in the area of Kowala. Areas of the highest geodiversity with good prospects for the

development of tourist facilities were found and described during field research. These include the mounts of Wsiowa, Żakowa, Miejska, Okrąglica, Ołowianka, Berberysówka, Mała Jaźwica and Trzuskawica.

Keywords: development of geotourist facilities, mining pits, educational path, Sitkówka-Nowiny, Holy Cross Mts.

Pozostałości po historycznych i współczesnych robotach górniczych prowadzonych na obszarze gminy Sitkówka-Nowiny stanowią nieczynne wyrobiska górnicze, które przeważnie są nieużytkami lub obiektami częściowo wykorzystywanymi przez przemysł. Historyczne wyrobiska górnicze ze względu na swoje znaczenie naukowe i eduka-

cyjne często są chronione prawem, tak jak np. wyrobiska w rezerwacie przyrody Góra Żakowa.

Nieczynne wyrobiska górnicze na terenie gminy można podzielić na związane z historycznym górnictwem kruszcowym rud ołowiu oraz górnictwem skalnym. Do pozostałości wyrobisk górnictwa kruszcowego zalicza się

¹ Gminny Ośrodek Kultury „Perła”, ul. Perłowa 1, 26-052 Nowiny; turystyka@nowiny.com.pl.

Ryc. 1. Lokalizacja geostanowisk omawianych w artykule

powierzchniowe i podziemne ślady dawnych robót górniczych. Występują one na górach Wsiowej i Żakowej w Paśmie Zelejowskim, na Okraglicy, Górze Miejskiej i Berbersówce w Paśmie Bolechowickim, a także na Ołowiance w Paśmie Zgórskim. Do nieczynnych wyrobisk górniczych związanych z górnictwem skalnym należą kamieniołomy na Górze Wsiowej, Okraglicy, Ołowiance, Berbersówce oraz Małej Jazwicy i Trzuskawicy w okolicy Kowali.

Nieczynne wyrobiska górnicze w gminie Sitkówka-Nowiny powinny zostać odpowiednio zagospodarowane, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Najważniejszą formą ich wykorzystania jest zaplanowanie nowych funkcji użytkowych (turystyczno-rekreacyjnych i edukacyjnych) dla tego typu obiektów i sukcesywne realizowanie planu. Właściwie zagospodarowane i udostępnione nieczynne wyrobiska i ich okolice można wykorzystać w geoturystyce i edukacji przyrodniczej (Pabian & Biernat, 2011; Pabian, 2012). Niniejszy artykuł zawiera przegląd dotychczas ukończonych przedsięwzięć geoturystycznych, przedstawiono w nim także możliwości zagospodarowania nieczynnych wyrobisk górniczych w gminie Sitkówka-Nowiny.

W czasie badań terenowych wydzielono obszary o największej georóżnorodności, które można zagospodarować do celów geoturystycznych. Są to góry: Wsiowa, Żakowa, Miejska, Okraglica, Ołowianka, Berbersówka, Mała Jazwica i Trzuskawica (ryc. 1).

GÓRA WSIOWA I GÓRA ŻAKOWA

Góry Wsiowa i Żakowa znajdują się w zachodniej części Pasma Zelejowskiego i w całości są położone na terenie Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego. Budują je stromatoroidowo-koralowcowe wapienie dewonu oraz zlepieńce permu należące do północnego skrzydła antykliny chęcińskiej. W 1999 r. ustanowiono na tym obszarze rezerwat przyrody nieożywionej Góra Żakowa, który chroni powierzchniowe i podziemne ślady historycznego górnictwa kruszcowego rud ołowiu oraz małe wyrobiska, gdzie eksploatowano kalcyt. Ochroną są objęte również naturalne formy skałkowe na zachodnim stoku Góry Wsiowej. W rezerwacie występują liczne obiekty pogórnice, będące świadectwem różnorodnych metod eksploatacji, oraz chroniona roślinność kserotermiczna (Wróblewski, 2000; Górniak i in., 2006; Urban, 2010; Pabian & Biernat, 2011).

Po północno-zachodniej stronie rezerwatu przyrody Góra Żakowa przebiega niebieski szlak turystyczny z Chęcin do Słowika, a po północno-wschodniej fragmencie Świętokrzyskiego Szlaku Archeo-Geologicznego z rezerwatu Góra Zelejowa do jaskini Piekło. Najważniejszą formą zagospodarowania geoturystycznego tego rezerwatu (ustaloną w porozumieniu z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska) jest wytyczenie przyrodniczej ścieżki dydaktycznej biegnącej obok najbardziej reprezentacyjnych obiektów dawnego górnictwa, form morfologicznych oraz siedlisk leśnych i roślinnych. Przy trasie Świętokrzyskiego Szlaku Archeo-Geologicznego należy ustawić tablicę informacyjną o ścieżce przyrodniczej z zasadami ochrony przyrody i bezpieczeństwa. Niecelowe jest przygotowanie miejsc odpoczynku, a zwiedzanie rezerwatu powinno odbywać się pod opieką licencjonowanego przewodnika, który odbył szkolenie z zakresu geologii i geoturystyki regionu świętokrzyskiego.

GÓRA MIEJSKA I OKRAGLICA

Oba wzniesienia leżą w zachodniej części Pasma Bolechowickiego, na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego. Zbudowane są z wapieni dewońskich północnego skrzydła synkliny gałęzicko-bolechowskiej. W partii szczytowej, po północnej stronie, występują naturalne formy skałkowe, które najlepiej są widoczne w centralnej części Góry Miejskiej. Cały obszar porasta las grądowy i mieszany z chronioną roślinnością. Jest to teren historycznej eksploatacji rud ołowiu i „marmurów chęcińskich”. Do chwili obecnej zachowały się liczne powierzchniowe i podziemne wyrobiska górnictwa kruszcowego oraz dwa historyczne marmurołomy.

Największym obiektem poeksploatacyjnym w tej okolicy jest kamieniołom Szewce (ryc. 3 – patrz str. 164), zlokalizowany na wschodnim stoku Okraglicy. Odsłaniają się w nim wapienie o zabarwieniu piaszkowym, z licznymi żyłkami kalcytu oraz ze skamieniałymi amfiporami (Fijałkowska & Fijałkowski, 1973; Pabian & Biernat, 2011). Na zachodniej ścianie wyrobiska można zaobserwować ślady stosowania dawnych technik górniczych (pozostałości po wierceniu otworów strzałowych) oraz lustra tektoniczne i wypreparowane skamieniałe amfipory. W części południowej występują nieduże formy krasowe, a w części północnej mały łomik, z którego wydobyto blok skalny. Na dnie wyrobiska pozostał jeszcze jeden, dużych rozmiarów blok przygotowany do transportu. Kamieniołom Szewce, ze względu na swoje walory przyrodnicze, naukowe oraz dydaktyczne, ma zostać objęty ochroną jako pomnik przyrody.

Następnym interesującym wyrobiskiem jest historyczny marmurołom Dobrzączka, zlokalizowany powyżej kamieniołomu Szewce, w głęboko wciętej suchej dolince między Górą Miejską a Okraglicą.

W kwietniu 2012 r. władze gminy Sitkówka-Nowiny udostępniły dla ruchu turystycznego kamieniołom Szewce, który został zagospodarowany pod kątem geoturystycznym (ryc. 2). Zagospodarowanie nieczynnego wyrobiska górniczego polegało na wycięciu krzewów i drzew zarastających kamieniołom oraz uporządkowaniu całego terenu odsłonięcia i dojścia do niego. W wyrobisku przygotowano punkt widokowy, wykorzystując ukształtowanie terenu.

Ryc. 2. Przykład zagospodarowania geoturystycznego – Okraglica, kamieniołom Szewce (punkt widokowy w wyrobisku)

Zamontowano dwie ławki, a w miejscach podmokłych utwardzono trasę dojścia do obiektu. W ramach projektu Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego wykonała oznakowanie trasy prowadzącej od jaskini Raj do kamieniołomu oraz ustawiła tablicę informacyjną w punkcie widokowym.

Najważniejszą formą zagospodarowania geoturystycznego pozostałych obiektów poeksploatacyjnych na obszarze Góry Miejskiej i Okraglicy jest wytyczenie i oznakowanie w terenie geologiczno-górnictwa ścieżki dydaktycznej (Pabian & Biernat, 2011). Ścieżka, na której będzie można się zapoznać z różnorodnymi przykładami rzeźby terenu, technik górniczych oraz budowy geologicznej zachodniej części Pasma Bolechowickiego, służyłaby do celów edukacyjnych studentom geologii i geografii oraz rekreacyjnych turystom i mieszkańcom gminy.

OŁOWIANKA

Góra Ołowianka znajduje się w zachodniej części Pasma Zgórskiego, na terenie Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego. Wzniesienie budują środkowodewońskie wapienie południowego skrzydła antykliny dymińskiej. Jest to miejsce historycznej eksploatacji kruszców ołowiu (galeny) oraz stanowisko wydobywania „marmurów chęcińskich”. Na wschodnim stoku zlokalizowany jest nieczynny marmurołom, w którym eksploatację rozpoczęto w pierwszej połowie XIX w. (Fijałkowska & Fijałkowski, 1973). Obecnie obszar Ołowianki jest porośnięty przez liczne krzewy i drzewa, a pozostałości górnictwa są na nim słabo widoczne. W niektórych stanowiskach odsłaniają się silnie skrasowiałe wapienie z mineralizacją kalcytową. Miejsce to planowane jest do objęcia ochroną prawną w formie użytku ekologicznego.

Góra Ołowianka nie jest zagospodarowana turystycznie. Wybitne walory krajobrazowe i edukacyjne determinują geoturystyczne udostępnienie i zagospodarowanie nieczynnych wyrobisk oraz terenu całego wzniesienia. Odpowiednią formą jest zaprojektowanie przyrodniczej ścieżki dydaktycznej biegnącej od świetlicy w Szewcach na Ołowiankę. Na wzniesieniu, w pobliżu trasy ścieżki, należałoby odsłonić historyczne wyrobiska kruszcowe oraz dawny marmurołom. Na szczycie, ze względu na roztaczającą się

z niego doskonałą panoramę na pasma Bolechowickie, Zelejewskie i Zgórskie, powinna zostać wybudowana platforma widokowa, a przy świetlicy, gdzie znajduje się parking, ustawiona tablica informacyjna o ścieżce.

BERBERSÓWKA

Wzniesienie to znajduje się we wschodniej części Pasma Bolechowickiego, na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, w niewielkiej odległości od miejscowości Nowiny. Góra Berbersówka jest zbudowana z organogenicznych gruboławicowych wapieni środkowego dewonu oraz ze zlepieńców permu północnego skrzydła synkliny gałęzicko-bolechowickiej. Na stoku zachodnim zlokalizowany jest czynny zakład górniczy Bolechowice, którego historia eksploatacji „marmurów chęcińskich” sięga XVI w. (Wróblewski, 2003).

Na stoku wschodnim znajduje się duże nieczynne wyrobisko górnicze (kamieniołom Zgórsko, ryc. 4 – patrz str. 164), w którym wydobywano wapienie na potrzeby przemysłu wapienniczego i cementowego. Obecnie jest ono częściowo wypełnione wodą i wykorzystywane przez cementownię jako zbiornik wody technologicznej oraz przez Towarzystwo Wędkarskie Nowiny jako teren rekreacyjny. Okolice wyrobiska mają duże walory krajobrazowe i z tego powodu są często odwiedzane przez mieszkańców i wycieczki szkolne z Nowin. Szczyt wzniesienia porasta chroniona roślinność kserotermiczna, która ma być objęta ochroną jako użytek ekologiczny. Na Berbersówce znajdują się również powierzchniowe pozostałości historycznego górnictwa kruszcowego, jednak są bardzo słabo widoczne w terenie (Pabian & Biernat, 2011).

Obszar Berbersówki został zagospodarowany turystycznie przez utworzenie trasy przyrodniczej ścieżki dydaktycznej Klubu 4H z Zespołu Szkół Ponadpodstawowych w Nowinach. Formą dodatkowego zagospodarowania byłoby przygotowanie zabezpieczonego barierkami punktu widokowego przy trasie ścieżki po północnej stronie wyrobiska oraz ustawienie tablicy informacyjnej o kamieniołomie Zgórsko. Istnieje również możliwość stworzenia lapidarium z bloków skalnych charakterystycznych dla złóż eksploatowanych na obszarze gminy. Lapidarium powinno być zlokalizowane na spągu wyrobiska przy pochylni na drugi poziom wydobywczy, w porozumieniu z kierownictwem cementowni.

MAŁA JAŻWICA

Góra Mała Jaźwica położona jest we wschodniej części gminy Sitkówka-Nowiny, ok. 800 m na północ od pierwszych zabudowań Kowali. Budują ją wapienie dewońskie północnego skrzydła synkliny gałęzicko-bolechowickiej (Motyka i in., 1993). W południowej i zachodniej części wzniesienia znajduje się duże nieczynne wyrobisko górnicze, stanowiące przykład charakterystycznego krajobrazu poeksploatacyjnego (Pabian, 2012). Obecnie część wyrobiska wykorzystywana jest jako osadnik odpadów technologicznych przy produkcji wapna i kruszyw oraz zbiornik wód kopalnianych z kamieniołomu Trzuskawica. Północny fragment wyrobiska jest częściowo zalany wodą i wykorzystywany jako miejsce rekreacyjne dla wędkarzy. W kamieniołomie znajduje się wejście do Jaskini Wodnej,

będącej szczeliną krasową o długości 16 m (Urban, 1996). Nieczynne wyrobiska górnicze na górze Mała Jaźwica stanowią przykład historycznego górnictwa skalnego w rejonie Sitkówki i świadczą o związku tego obszaru z przemysłem wapienniczym.

Najwłaściwszą formą zagospodarowania i udostępnienia wyrobisk na Małej Jaźwicy na potrzeby geoturystyki i edukacji jest zaprojektowanie w terenie geoturystycznej ścieżki dydaktycznej „Geologiczno-górnictwo skarby Kowali” (Pabian, 2012). W północnej i południowej części wyrobiska należy przygotować dwa punkty widokowe z tablicami informacyjnymi objaśniającymi zagadnienia dotyczące historii przemysłu wapienniczego oraz walorów geologicznych kamieniołomu. Zagospodarowanie powinno odbywać się po uzyskaniu zgody kierownictwa Zakładów Przemysłu Wapienniczego Trzuskawica SA.

TRZUSKAWICA

Góra Trzuskawica leży w odległości ok. 1 km na północ od zabudowań Kowali, w pobliżu dużego zakładu górniczego Trzuskawica. Zbudowana jest z wapieni górnodewońskich, które strukturalnie należą do północnej części synkliny gałęzicko-bolechowickiej (Motyka i in., 1993). Wapień przecina charakterystyczna żyła kalcytowa, która była eksploatowana w latach 50. XX w. (Fijałkowska & Fijałkowski, 1973). W centralnej i północnej części wzniesienia znajduje się nieczynne wyrobisko górnicze (kamieniołom Stara Trzuskawica). Jest ono silnie zarośnięte drzewami i krzewami oraz częściowo zasypane przez odpady górnicze. W terenie czytelne są pierwszy poziom eksploatacyjny oraz fragment drugiego poziomu w zachodniej części wyrobiska. Najciekawszym geostanowiskiem w kamieniołomie jest Jaskinia Odstrzelona (Grzelak, 2012), która została odkopana przez speleologów z Łodzi. Obok jaskini powstało zwałowisko z pokruszonego materiału skalnego wydobytego podczas prac eksploracyjnych, gdzie można znaleźć interesujące okazy kalcytów naciekowych. Z najwyższego punktu wyrobiska roztacza się doskonała panorama na fragment czynnego kamieniołomu Trzuskawica, będący przykładem krajobrazu górniczego (Pabian, 2012).

Obszar Trzuskawicy powinien zostać zagospodarowany przez wytyczenie przyrodniczej ścieżki dydaktycznej od szkoły podstawowej w Kowali do Jaskini Odstrzelonej. Przy szkole należałoby ustawić tablicę informacyjną o trasie ścieżki i zasadach bezpieczeństwa. W wyrobisku część zadrzewienia powinna zostać usunięta, a wejście do jaskini trzeba odpowiednio zabezpieczyć. Ze względu na walory edukacyjne i krajobrazowe wyrobiska trasa ścieżki służyłaby wycieczkom szkolnym, studentom geografii i geologii podczas ćwiczeń terenowych oraz mieszkańcom Kowali do celów rekreacyjnych.

PODSUMOWANIE

Zaproponowane w artykule sposoby zagospodarowania nieczynnych wyrobisk górniczych w gminie Sitkówka-Nowiny idealnie wpisują się w strategię jej zrównoważonego rozwoju. Wyznaczają również kierunek dalszego rozwoju turystyki, ochrony przyrody oraz rewitalizacji terenów pogórnich na tym obszarze. Ważną częścią działań władz gminy Sitkówka-Nowiny jest promocja dziedzictwa geologicznego regionu, a także edukacja przyrodnicza dzieci i młodzieży szkolnej. Jest ona prowadzona w formie cyklicznych wydarzeń geoturystycznych, takich jak piknik geologiczny w Nowinach oraz jesienny rajd gminny. W październiku 2013 r. z inicjatywy władz gminy odbyła się konferencja naukowa pt. „Dziedzictwo geologiczne gminy Sitkówka-Nowiny”, na której przedstawiono koncepcję funkcjonowania Geoparku „Białe Zagłębie”.

Proponowane działania w gminie Sitkówka-Nowiny mogą w przyszłości doskonale wpisać się w większy projekt geoturystyczny, szczególnie w kontekście planu utworzenia Geoparku Chęcińsko-Kieleckiego.

LITERATURA

- FIJALKOWSKA E. & FIJALKOWKI J. 1973 – Historia eksploatacji marmurów w Górach Świętokrzyskich. Muz. Świętokrz., Zesz. Przyr., 1: 1–78.
- GÓRNIAK M., JÓŹWIĄK M., KASZA A. & URBAN J. 2006 – Przewodnik sesji terenowych. [W:] Szelerewicz M. & Urban J. (red.) Materiały 40. Sympozjum Speleologicznego, Sitkówka-Nowiny, 20–22.10.2006. Sekc. Speleol. Pol. Tow. Przyr. im. Kopernika, Kraków: 7–22.
- GRZELAK M. 2012 – Jaskinie w regionie świętokrzyskim. Jaskinie, 66: 25–28.
- MOTYKA J., PRAŻAK J. & ZAPALA Z. 1993 – Strefowość zjawisk krasowych w kamieniołomie „Trzuskawica” i w jego otoczeniu (Góry Świętokrzyskie, rejon kielecki). Kras i speleol., 16: 64–76.
- PABIAN G. 2012 – Krajobraz górniczy i poeksploatacyjny okolic Kowali w gminie Sitkówka-Nowiny (Góry Świętokrzyskie) oraz perspektywy jego wykorzystania w geoturystyce. Roczn. Świętokrz., Ser. B, Nauki Przyr., 33: 93–108.
- PABIAN G. & BIERNAT T. 2011 – Inwentaryzacja wybranych obiektów geologiczno-górnictwa gminy Sitkówka-Nowiny w aspekcie ich geoturystycznego udostępnienia. [W:] Strzyż M. & Świercz A. (red.) Perspektywy rozwoju geoparków w świetle badań krajobrazowych i regionalnych – teoria i praktyka. Probl. Ekol. Krajobr., 29: 97–106.
- URBAN J. (red.) 1996 – Jaskinie regionu świętokrzyskiego. Pol. Tow. Przyr. Nauk o Ziemi, Warszawa: 1–321.
- URBAN J. 2010 – Dziedzictwo geologiczne. [W:] Świercz A. (red.) Monografia Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego. Uniw. Hum.-Przyr. im. Jana Kochanowskiego, Kielce: 31–72.
- WRÓBLEWSKI T. 2000 – Ochrona georóżnorodności w regionie świętokrzyskim. Państw. Inst. Geol., Warszawa: 1–88.
- WRÓBLEWSKI T. (red.) 2003 – Ochrona przyrody nieożywionej w Górach Świętokrzyskich. Materiały z konferencji naukowej, Kielce, 12.12.2002. Państw. Inst. Geol., Warszawa: 1–48.

Praca wpłynęła do redakcji 15.04.2013 r.
Akceptowano do druku 29.01.2014 r.

**Możliwości zagospodarowania nieczynnych wyrobisk górniczych
na obszarze gminy Sitkówka-Nowiny w Górach Świętokrzyskich (patrz str. 147)**

Ryc. 3. Zachodnia ściana kamieniołomu Szewce – miejsce historycznej eksploatacji „marmurów checińskich” (Okraglica, Góry Świętokrzyskie)

Ryc. 4. Zachodnia ściana nieczynnego kamieniołomu Zgórsko – widoczne dwa poziomy eksploatacyjne (Berberysówka, Góry Świętokrzyskie). Obie fot. G. Pabian